

BIOETHICS IN EUROPE

Arthur Rogers, Denis Durand de Bousingen

Council of Europe
Press, 1995.

Knjigu *Bioetika u Europi* napisali su, na zahtjev Vijeća Europe, Arthur Rogers i Denis Durand de Bousingen, po zanimanju novinari, s ciljem objašnjavanja problema koji nastaju kao rezultat rasta biomedicinskih znanosti, a kako debata o bioetici ne bi bila ostavljena samo stručnjacima. Tekst je inspiriran principom primarnosti ljudskog bića, a namijenjen je kao uvod laicima u opću bioetiku, odnosno za razumijevanje Europske konvencije o bioetici. Stručna komisija za pripremanje Konvencije o bioetici sastojala se od 60 eksperata koje su predložile države, članice Vijeća Europe. Knjiga je doprinos ispunjavanju zadatka koji Komisija bioetičkih eksperata Vijeća Europe naziva "razvijanje svjesnosti javnosti o bioetičkim pitanjima važnim za pojedinca i globalno društvo"

Knjiga *Bioetika u Europi* pokušava objasniti dostignuća biomedicinskih znanosti i Konvenciju o bioetici te upućuje na niz pitanja koja se javljaju, ili će se pojaviti, daljnjim razvojem znanosti, a na koja je propušteno ili je nejasno odgovoreno u Konvenciji o bioetici. Trebaju li etičke komisije (bilo neke ustanove, države ili Europe) odgovarati na svakodnevno dolazeća etička pitanja onda kada se pojave, odnosno od slučaja do slučaja, ili je potrebno unaprijed ustanoviti etičke norme, odnosno uz donošenje preciznijih amandmana. Knjiga postavlja više pitanja nego što daje odgovora, ali pruža većinu relevantnih informacija za promišljanje bioetičkih pitanja. Ona ne samo da upućuje na to kako i o čemu razmišljati danas, već i o čemu ćemo uskoro morati razmišljati.

Gdje se, kada i da li uopće znanost treba zaustaviti? Čovječanstvo se, u pravilu, slaže da granice u znanosti moraju postojati, bilo zbog prelazanja granice "prirodnih zakona" ili "ljudskih granica" u smislu održavanja a ne uništavanja svijeta. U današnje se vrijeme znanost i biomedicina odnose i na svakog pojedinca i na društvo u cjelini. Poboljšanje higijenskih uvjeta, uravnotežena prehrana, preventiv-

na i kurativna zdravstvena njega, rezultirale su duljim trajanjem života i poboljšanjem kvalitete života. Danas je pravo na zdravstvenu zaštitu osnovno socijalno pravo pojedinca u naprednim društvima i prva aspiracija društava u razvoju. S obzirom da je znanost u službi humanosti, osnovna prava pojedinca i kolektivna prava ljudske vrste ne smiju biti žrtvovana na oltaru biomedicinskih i drugih istraživanja. Znanstvene informacije, koje su ranije bile publicirane za birano čitateljstvo znanstvenih časopisa, danas su tretirane kao političke ili sportske vijesti. Jedna od posljedica toga jest otvaranje preuranjenih etičkih rasprava, što je samo po sebi dobro u smislu pravovremenog promišljanja posljedica znanstvenih pokušaja, no s obzirom na nedovoljnu količinu informacija, prezentiranih u medijima, postavlja se pitanje etičnosti etičkih rasprava koje nisu utemeljene na poznavanju problema.

U Hrvatskoj se pitanja, koja se dotiču područja bioetike, tek počinju postavljati u javnosti i to na razini senzacionalističkih informacija (npr. spontani pobačaj sedmero umjetno začetih embrija čijom bi se selekcijom povećala vjerojatnost preživljavanja troje djece) i nekolicine specijaliziranih televizijskih emisija.

Knjiga se sastoji od devet poglavlja, koja obuhvaćaju različite teme bioetike, i dodatka knjizi. Među dodacima je najznačajniji *Nacrt konvencije za zaštitu ljudskih prava i dostojanstva ljudskih bića u odnosu na primjenu biologije i medicine: konvencija o bioetici i memorandum objašnjenja*, kraće - Konvencija o bioetici. U dodacima knjizi (koji čine trećinu knjige) nalaze se još i izbor iz tekstova koje je prihvatila Parlamentarna skupština Vijeća Europe: Preporuka 818 (1977.) o položaju mentalno bolesnih osoba; Preporuka 934 (1982.) o genetičkom inženjeringu; Preporuka 1046 (1986.) o korištenju ljudskih embrija i fetusa za dijagnostičke, terapijske, znanstvene, industrijske i komercijalne svrhe; Preporuka 1100 (1989.) o korištenju ljudskih embrija i fetusa u znanstvenom istraživanju te Preporuka 1160 (1991.) o pripremi Konvencije o bioetici. Slijedi izbor tekstova što ih je prihvatilo Vijeće ministara Vijeća Europe: Rezolucija (78) 29 o uskladjivanju pravnih odredbi država članica koje se odnose na odstranjivanje i transplantaciju ljudskih supstancija; Preporuka br. R. (83) 2 koja se odnosi na pravnu zaštitu mentalno bolesnih osoba prisilno smještenih u ustanovu;

Preporuka br. R. (90) 3 koja se odnosi na medicinska istraživanja na ljudskim bićima; Preporuka br. R. (90) 13 o prenatalnom genetskom istraživanju, prenatalnom genetskom dijagnosticanju i sukladnom genetskom savjetovanju; Preporuka br. R. (92) 1 o korištenju analize DNA unutar krivičnog sustava; Preporuka br. R. (92) 3 o genetskom testiranju i istraživanju u svrhu zdravstvene skrbi i Izvještaj o umjetnoj oplodnji.

U prvom je poglavlju, naslovljenom *Povratak eugenici?* (eugenika je znanost o metodama poboljšanja tjelesnih i duševnih osobina pojedinih individua, a koja ispituje uvjete pod kojima se nasljedni nedostaci otklanjaju a vrijedne osobine potomaka usavršavaju) povijesni prikaz eugeničkih pokušaja poboljšanja ljudskog roda od Spartanskog uništavanja nejake novorođenčadi do rasnog i etničkog čišćenja u II. svjetskom ratu. Teorija i praksa eugenike podijeljena je na pozitivnu (koja se temelji na unapređenju rase) i negativnu (eliminiranje nesavršenih pojedinaca). Od početka ovog stoljeća do danas čovječanstvo (ili bar ova zapadna i sjeverna polovica) doživljava poboljšanja zdravstvenih i socijalnih standarda uz povećanje trajanja života. Zanimljivo je upitno postavljanje naslova ovog poglavlja "Povratak eugenici?". Sve što se u znanosti, a posebno u biomedicinskim znanostima, čini usmjereno je na poboljšanje čovječanstva i unapređenje uvjeta života. U tom se smislu eugenika nastavlja i razvija. No, ako se uzme u obzir prvenstveno negativni prizvuk nasilnih metoda eugenike, a koje prevladavaju kroz povijest, moguće je zapitati se: vraća li se čovječanstvo, kroz razvoj znanosti i uz pomoć sofisticiranijih i uljudenijih metoda, zapravo istom nasilnom određivanju vrijednosti ljudskog života, odnosno poželjnijih i nepoželjnijih individua. U narednim poglavljima autori raspravljaju o spornim točkama današnje biomedicinske znanosti, koja ponekad samovoljno, a ponekad na zahtjev pojedinaca, provodi eugeniku. Ponekad je to u korist društva (pa čak i na štetu pojedinca), a ponekad u korist pojedinca a na štetu društva, posebno u moralnom, bioetičkom smislu.

I drugo poglavlje počinje upitno *Prenatalna pitanja – život prije života?*, upućujući na osnovnu teškoću u pitanjima vezanim uz prenatalno razdoblje – definiranje pojma ljudskog života i njegova početka. Osnovni princip Konvencije o bioetici je poštivanje ljudskog života.

Definiranje trenutka početka ljudskog života ključno je za određivanje onih na koje se Konvencija odnosi. Iako stručnjaci (znanstvenici, sociolozi, teolozi) širom svijeta nude nekoliko mogućih odgovora, ipak se većina zemalja oslanja na religijska, društvena i kulturno tradicijska objašnjenja kao vodilje u određivanju početka života. Konvencija navodi da je "opće prihvaćeni princip da ljudsko dostojanstvo mora biti poštivano od samog početka života". Vezano uz mnoga područja prenatalnog života jest pitanje: do koje bi mjere nerodeno dijete trebalo uživati prava zaštite kao "ljudsko biće"? Je li njegovo pravo i ljudsko dostojanstvo veće od prava njegove potencijalne majke na odlučivanje o svom životu i zdravlju? Autori uz povijesni pregled debate o pobačaju (koja datira od samih početaka civilizacije) navode i nova pitanja koja se postavljaju pred ženu (i pred muškarca). Kako je razvojem medicinske tehnike omogućeno praćenje zdravstvenog statusa nerođenog djeteta od samog začeca, otkrivanje spola i eventualnih invalidnosti djeteta – javljaju se i novi pritisci i mogućnosti za potencijalne roditelje. Pitanje nije više samo, želi li se postati roditeljem ili ne, već želi li se biti roditeljem *takvom* djetetu? Kao što se, dalje, u knjizi navodi, odluku je još teže donijeti, ako se iskoristi mogućnost genetskog testiranja koje ukazuje na genetska opterećenja drugog partnera i vjerojatnost teških oboljenja djeteta. Iako bi postojanje više informacija i više mogućnosti trebalo olakšati donošenje odluke (bilo majke, komisije ili zakonodavca), čini se da razvojem znanosti ionako teška pitanja postaju još složenijima.

Iako naizgled lakša, odnosno pozitivnija pitanja, vezana uz medicinski potpomognuto začecje, zapravo su jednako upitna kao i prethodna. Riječ je o glavnom problemu znanstvene etike a posebno bioetike, o "pravu znanosti i čovjeka na miješanje u Božje ili prirodne zakone". Činjenica kako se s povećanjem broja pobačaja i napuštene djece u svijetu povećava i broj partnera koji ne uspijevaju prirodnim putem postati roditelji, za neke je samo ironična, a neki je fatalistički tumače kao pokušaj prirode za uravnoteženjem koji je, možda, nepravedan na individualnoj razini, ali pravedan za zajednicu ljudi. Medicina i znanost se uvijek brže razvijaju od zakonske regulative i svijesti javnog mnijenja. Svako medicinsko postignuće postavlja pred pojedinca i/ili društvo bar nekoliko etičkih pitanja, kao npr. pitanje banaka

ženskih i muških spolnih stanica i iz tog proizlazeća pitanja o pravu djeteta da zna svoje biološke roditelje, pitanje o pravu roditelja na djecu *à la carte*, odnosno na izbor stanica s povoljnijom genetskom kartom (izbor spola, boje očiju, inteligencije, smanjenog rizika nasljednih bolesti). Zanimljiva su i pitanja vezana uza zamrzavanje spolnih stanica: ima li žena u postfertilnoj dobi pravo na svoju spolnu stanicu, zamrznutu iz vremena fertile dobi ili, ima li udovica pravo na spolnu stanicu umrloga supruga? Mnoga istraživanja pokazuju kako razina fertiliteta u oba spola opada zbog nepovoljnih ekoloških uvjeta; neće li za potrebe produženja vrste biti potrebno sačuvati velike količine reproduktivnih stanica? S druge strane, treba li uopće umjetno održavanje čovječanstva biti predmetom znanosti?

Poglavlje o etici i medicinskim istraživanjima raspravlja, između ostaloga, i o pravilima istraživanja. "Nirnberški kod" (1946.) nudi 10 principa koji su još uvijek osnovni u suvremenom razmišljanju o etici i medicinskim istraživanjima. Prvi među njima je princip informiranog pristanka na sudjelovanje u istraživanjima, posebno važan u slučajevima onih nespособnih razumjeti smisao istraživanja i svoja prava, bilo zbog zdravstvenog stanja (npr. koma, mentalna retardacija) ili dobi (djeca, dementne starije osobe). U takvim se slučajevima istraživanje može provesti samo ako određena osoba ima, ili može imati, izravnu korist od sudjelovanja. Nadalje, neki su od principa: istraživanje mora imati znanstvenu osnovu i opravdanost te težiti dobrobiti društva; istraživanje ne smije sadržavati rizik ili patnju za ispitanika i mora se prekinuti kad god to ispitanik zatraži, odnosno u trenutku kada istraživači uoče da može biti opasno za ispitanika.

Kako je knjiga pisana 1995. godine, tako su već neka pitanja zastarjela, a saznanja o realnim a ne fiktivnim mogućnostima i ostvarenjima utječu na razmišljanje o bioetici (npr. kloniranje ovce Dolly). Konvecija o bioetici (čl. 15.) ne zabranjuje eksplicitno ljudsko kloniranje, ali zabranjuje "stvaranje ljudskih embrija samo za potrebe istraživanja" (čl. 15.). Ako se uzme u obzir dosadašnja kreativnost (znanstvenika? političara?) u opravdavanjima za stvaranje nekih vrlo štetnih "izuma", neće iznenaditi ni tumačenje koje odgovara na pitanje: za koje potrebe je kloniran čovjek? Možda potrebe za *dobrobiti čovječanstva*? Ili su to ipak potrebe istraživanja za "razonodu" znanstvenika.

Slijede rasprave o genetskim istraživanjima i genetičkom testiranju. Novo poglavlje u bioetici počelo je otkrićem strukture DNA 1953. godine. Svakoga dana otkrije se neki novi gen odgovoran za predispoziciju neke bolesti ili načina ponašanja. Kako autori navode, "znanstvenici upravo ispisuju knjigu kodova po kojoj će čovjek, kao da čita horoskop, moći pročitati sebe i svoju sudbinu". Moderna pozitivna eugenika se ogleda upravo u tretiranju gena zbog iskorjenjivanja ljudske nesavršenosti. Što znači postojanje gena za određeno ponašanje ili bolest, npr. homoseksualnost? Znači li to da je homoseksualnost normalna i stoga treba biti društveno prihvaćena te praćena većim individualnim pravima, ili to znači da treba iskoristiti mogućnost tretiranja gena u cilju njegova "popravljanja"? No, djelovanjem na jedan gen, djeluje se zapravo na potomke nosioca gena i cjelokupno naslijeđe. Pitanje je hoće li samo savršena djeca biti prihvaćena u budućnosti? Do koje mjere današnja znanost ima pravo "krojiti" ljude, prikladne za društvo i prema željama roditelja, umjesto obveze za stvaranjem društva spremnog da njeguje manje savršene pojedince? Parlamentarna skupština Vijeća Europe prihvatila je 1976. rezoluciju u kojoj se, između ostaloga, navodi kako pravo na život i ljudsko dostojanstvo, zaštićeno u članku 2. i 3. Europske konvencije o ljudskim pravima, podrazumijeva pravo na nasljeđivanje genetskog koda koji nije bio umjetno promijenjen. Razlog tome nije samo moralne prirode; naime, postoji strah od stvaranja novih, još težih bolesti koje se mogu stvoriti mutacijom gena.

Osnovno etičko pitanje u genetskom testiranju, koje je uz ultrazvučno testiranje osnovom prediktivne medicine, jest sljedeće: ako genetski sklop nerođenog djeteta ukazuje na vjerojatnost pojavljivanja neke bolesti, imaju li roditelji pravo biti informirani o tome i, kako će te spoznaje utjecati na želju roditelja za održavanjem trudnoće ili začecem. Posljedica genetskog testiranja odraslih osoba, ako se otkrije da je nositelj gena bolesti, može biti npr. teže ostvarivanje prava na zdravstveno osiguranje, teže zapošljavanje ili gubitak budućeg bračnog partnera (ako se testirani partner nositelj gena bolesti). Ako osoba zna da je nositelj "dobre genetske karte", smije li ona to iskoristiti i prezentirati sebe kao boljeg kandidata za neki posao? Sa stajališta bioetike sve gore navedeno čini se neopravdanim, jer na-

rušava prava pojedinaca s "lošijom genetskom kartom". No, ako je genetsko testiranje u interesu javne sigurnosti, npr. za zanimanje pilota – pobjeđuju li tada prava većine zainteresiranih na sigurnost prijevoza ili pravo pojedinca da slobodno odabere svoje zanimanje? Za sada se vrlo korisnim i etički najopravdanim čini korištenje genetskog (DNA) testiranja u kriminalističke svrhe i u svrhu preventivnih aktivnosti, kao npr. otkrivanje ranog stadija karcinoma dojke. No, i rezultati genetskog testiranja mogu biti pogrešni: pozitivno procijenjena žena živi pod psihološkim pritiskom u strahu od oboljenja, a negativno procijenjena žena (koja zapravo ima vjerojatnost oboljenja) zbog rezultata testiranja možda nikada više neće otići na pregled dojke.

Rezultati znanstvenih istraživanja su važni na nacionalnoj, globalnoj i pojedinačnoj razini. S obzirom da je napredak znanosti rapidan, on će uvijek bit brži od zakonodavstva koje bi trebalo osigurati zaštitu prava pojedinca i čovječanstva. Danas je realno, a ne paranooidno, misliti kako se svako novo otkriće može zloupotrijebiti. Konvencija o bioetici Europe ne može ponuditi sveobuhvatna rješenja za sva bioetička pitanja, ali predstavlja okvir unutar kojeg se mogu ustanoviti principi i procedure, važne za detaljno preispitivanje problema koje donosi razvoj biomedicinskih znanosti. Stručnjaci za bioetiku trebaju pronalaziti odgovore i predlagati rješenja za pitanja koja pred njih postavlja društvo. U isto vrijeme, moraju biti spremni i sposobni pružiti javnosti dovoljno informacija, i postaviti bitna pitanja koja donosi znanstveni progres, a koja su često drugačija od onih, potaknutih strahom i nadama, a uz nedovoljno znanje.

Iako znanost ne poznaje nacionalne granice, svaka bi nacija trebala stvarati takve etičke granice koje odražavaju specifičnu tradiciju i socijalne stavove te zemlje. S druge strane, granice trebaju biti fleksibilne za specifične individualne slučajeve i njihova prava, a nepopustljive u obrani od napretka koje vodi nazadovanju prava čovječanstva na održanje prema prirodnim zakonima. Knjiga *Bioetika u Europi* posvećena je realnom, svakodnevnom prostoru između fleksibilnosti i nepovredivosti tih granica, a ispunjen je pitanjima, kao što je: što je važnije – ljudska onipotentnost ili ljudsko dostojanstvo?

Branka Sladović

ABORTION POLITICS Public Policy in Cross-Cultural Perspective

Marianne Githens – Dorothy McBride
Stetson (Eds.)

Routledge, New York – London, 1996.

Pripada li ženi pravo na prekid trudnoće? Ako je odgovor potvrđan, gdje su granice toga prava? Postoji li pravo na zaštitu života od začeca? Ima li u tom slučaju zaštita života zametka prednost pred zaštitom života trudne žene? To su samo neke od dvojki koje su predmetom žestokih rasprava o prekidu trudnoće u nizu država. Pobornici suprotstavljenih mišljenja svoja gledišta argumentiraju pozivanjem na ljudska prava, na moralna i vjerska načela, na medicinska saznanja i iskustva. Političari, od kojih se kroz rad zakonodavnih tijela očekuju (nova) rješenja, često izbjegavaju odlučivanje i izjašnjavanje u strahu od pada popularnosti koji bi nakon toga mogao uslijediti. Ponekad se sudska tijela izjašnjavaju o ustavnosti propisa koji dopuštaju provođenje prekida trudnoće ili ga zabranjuju. Odgovori variraju, od onih koji dosta precizno određuju kriterije, odnosno okvire, u kojima je izvršenje prekida trudnoće prihvatljivo do onih koja smatraju da je odgovor nemoguće pronaći u ustavu, pa pozivaju zakonodavno tijelo da zakonom uredi sporna pitanja. Kakva god bila rješenja zakonodavnih ili sudskih tijela, samo njihovo postojanje još ne jamči da će biti poštovana, odnosno ostvarivana, na primjeren način, a još manje da će sukobi u društvu utihniti.

Sjedinjene Američke Države su dobar primjer države u kojoj ne jenjava sukob onih koji traže apsolutnu zabranu pobačaja, ili barem njegovu vrlo restriktivnu primjenu, i onih koji zagovaraju što veću slobodu žene o prekidu trudnoće. Propitujući uzroke takvog stanja i tražeći smjernice za moguća rješenja, Marianne Githens i Dorothy McBride Stetson su smatrale potrebnim istražiti odnos prema prekidu trudnoće u različitim državama, i to na tri temeljne razine – sa stajališta pravnog uređenja, stvarne dostupnosti usluge prekida trudnoće, te utjecaja konkretnih društvenih okolnosti na prve dvije komponente. Tome je pridodan osvrt na učinke novih metoda oplodnje uz me-